

*Valóság és művészi transzpozíció**Krleža Ludovika-élményének ambivalenciája**

2011. március 30-án volt száz esztendeje, hogy idősebb Miroslav Krleža aláírta báró Hazai Samu magyar királyi honvédelmi miniszterhez intézett kérelmét fia felvételéért folyamodva a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémiára. Az ifjabb Krleža – Krlezsa Frigyesként – ekkor, 1911 tavaszán volt harmadéves kadét a pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskolában, végzős, jeles osztályzattal „kitűnő tanulóként”. A kérelem elfogadtatott, a felvétel megtörtént, sőt Krlezsa Frigyes, mint az intézet „egyik legjobb diákja”, „császári ösztöndíjat” is kapott. A *Moj obračun s njima* (Leszámolásom velük) lapjain azt olvassuk: a hadapród Krleža hátizsákjában Petőfi *Az apostol* című elbeszélő költeményének csaknem teljesen kész fordításával lépte át a „Ludoviceum kapuját”. Arról nem szól, hogy milyen egyéb, a hadapródiskolának köszönhető szellemi munícióval érkezett a magyarországi és a zágrábi társadalmi elit „eszményképének” számító felsőfokú katonai nevelőintézetbe.

A hadapródiskola 1910/11-es tanévének „osztályozási kivonata” e tekintetben fogódzót kínál a kutatóknak, amely szerint Krlezsa hadapród mind a katonai, mind a közismereti tárgyakból jeles eredménnyel zárta a tanévet. Azaz: jeles volt német, horvát, magyar nyelvből és irodalomból (franciából jó), jeles továbbá földrajzból, „általános [egyetemes] történelemből”, vallástanból, természettanból, ábrázoló mértanból, természetrajzból és vegytanból, de ugyanígy jelessel abszolválta a katonai tárgyakat is: a szolgálati szabályzatot éppúgy, mint a lőutasítást, a hadseregszervezést s az utászszolgálat és erődítés vagy éppen a gyakorlati szabályzat és harci szolgálat című tárgyakat. Mindez azt jelenti: Krlezsa Frigyes tizenötödik életéve óta tizennyolc éves koráig jól viselte a katonai nevelőintézet szigorú rendjét, ahol a napi foglalkozás hajnali öttől este huszonegy óráig tartott – csuklógyakorlattal, kétszeri reggelizéssel, orvosi vizsgálattal, század- és iskolakihallgatással, kötelező szabadban tartózkodással, ebéddel, délutáni tanórákkal, gyakorlati kiképzéssel, délutáni parancskihirdetéssel, uzsonnával, tornával, váltakozóan vívással, ének és zeneórákkal, végül vacsorával. A fegyvelemsértést szigorúan büntették, a hadapródhoz méltatlan, súlyos cselekedetet 12 napi „házi fogsággal”, „egyszeri tizenkét óráig tartó fogdával”, 6 napig tartó szigorított vagy szigorú fogsággal. Mindemellett Krleža hadapród Pécsen Petőfi, Ibsen és Arcübasev műveit olvasta, kiválóan úszott, korcsolyázott, táncestélyek résztvevője volt – egyszerűen minden tudásnak és tulajdonságnak, ismeretnek birtokosa volt, ami egy majdani tisztet „udvarképpessé” tett. És: a kezdő csapattiszt szolgálatra alkalmassá. Mert a végzett hadapród – ha nem ment a Ludovikára – csapattisztként kezdte katonai pályáját.

A Ludovika – érthetően – növendékeitől még többet kívánt, egyúttal garantálta a többlottudás megszerzésének minden lehetőségét. A tantestület főhadnagy, századosi, őrnagyi, alezredesti, ezredesti, vezérkari századosi rangot viselő, nyelvtanári és pedagógiai képesítéssel is rendelkező tagjai – noha írónk műveiben később nem így látatja őket – a valóságban kiválóan felkészült, következetes, az alájuk rendelt növendékek munkáját, teljesítményét nyomon követő, előírászerűen időszakonként értékelő oktatók voltak. Az 1911/12-es tanév „osztályajstromában” rögzített

* Elhangzott 2011. március 28-án, a volt Ludovika Akadémia épületében, Krleža halála 30. évfordulójának emlékkonferenciáján.

minősítések szerint az első éves tisztnövendék Krležát „igen jó magaviseletű”, „kevésbé nyílt, de határozott jellemű, vígkedélyű, néha gyerekes”, olykor „darabos és dacos” személyiségként minősítik, de kiemelik „tehetségét”, „élénk felfogását”, széles körű „olvasottságát és műveltségét”, „katonás fellépését”, s csak elvétve szólnak a viselkedésformát motiváló olyan tulajdonságokról, mint „elbizakodottság”, „szerénytelenség”, olykori „felületesség”. A „félévi zárlat” minősítése szerint – 30 fős osztályban – rangban a nyolcadik. Ugyanakkor a „kettős kitüntetést elveszti, de az egyest elnyeri”. Ugyanezen tanév végén a 29 főre csökkent osztályban előmenetelben még mindig a tizenegedik.

Más képet mutat a második, 1912/13-as tanév minősítése. A „félévi zárlat” összegező jellemzése már ellentmondásosabb személyiségről árulkodik, aki „jó magaviseletű”, „jellemtulajdonság és kedélyállapot” tekintetében viszont „kevésbé nyílt, de határozott jellem, komoly, néha gyerekes, darabos és dacos, elbizakodott, szerénytelen, álmodozó természet, fellengzős”. További tulajdonságokat illetően – a „tehetség, szorgalom és [...] különös hajlamok” felől nézve – „igen tehetségesnek, élénk felfogásúnak, de kevésbé szorgalmasnak, kissé felületesnek találtatott, aki „elvont eszmékkel foglalkozik, a katonai tárgyakat hanyagolja, s kevés reményt nyújt arra, hogy használható katona váljék belőle”. Ennek ellenére „összeredménye” még mindig „jó, évfolyam (osztály) rang[ban] ... 22 között [a] 13”.

Az 1913-as esztendőben, tehát a tanév második félévének kezdetén már több a pályaválasztásának helyességét megkérdőjelező vélekedés. Ebből az időből a legbővebb, egyben a leginkább lényeglátó Craenenbroeck Edgar vezérkari százados minősítése, aki szerint Krlezsa Frigyes „álmodozó természet, fellengzős. Filozófiával foglalkozik anélkül, hogy e tanulmányból hasznot bírna húzni. Az onnan merített téves felfogásait a többi tárgyba, sőt az életbe is átviszi. Ennélfogva semmit sem produkál, bár elég tehetséges. Nem idevaló. [...] Nehéz, nem neki való olvasmányokkal tölti idejét, az olvasottakat sem képes megemészteni. Rajongó, ki lelki egyensúlyát máris elvesztette. Nem katonának való.”

A jó szemű és emberismerő nevelőtiszt megállapításai egybecsengenek Krleža közel két évtizeddel később (1932) megfogalmazott önjellemzésével. A *Moj obračun s njima* című pamfletből idézünk: „Gyermekként kerültem a kaszárnyába, s [...] öt esztendőt töltöttem benne. Miközben a magyar hadgyakorlatokkal Baranyától Esztergomig és Budától a Tátraig bejártam az országot, a bornyúmban könyveket hordoztam magammal, s őrségeken, előrsi állásokban olvastam, teli sekélyes illúziókkal, amiket a nagy és »intenzív európai kulturális életről« tápláltam [...], miközben Tolsztojt, Petőfit és Ibsent olvastam, a nemzetközi szolidaritásról és együttműködésről álmodoztam, verseket írtam, s közben eltéptem magamban az utolsó szálat is, amelyek Ausztriához és az osztrák tiszti kardbojthoz fűztek.” És: 1913 tavaszán Krležsa Frigyes titokzatos módon eltűnik a Ludovika Akadémiáról, s „álmodozó természete, filozófiai stúdiumai, költői próbálkozásai ellenére nem a zágrábi irodalmi élet terepeire igyekszik, hanem a balkáni harctérre – a háborúban való részvétel szándékával. Nem haditudósító, hanem valamely harcoló alakulat tagjaként hasznosítva a hadapród iskolában s a Ludovikán tanult hadtudományi ismereteit. A hadapród iskolai és a ludovikás tisztképzés magas szintjét és hatékonyságát egykori évfolyamtársai későbbi pályáivével szemlélhetjük: Náray Antal, Homlok Sándor, Futó József altábornagy, Mikófalvy-Mamusich Ferenc, Vukovary-Vukov György, Burget Lajos vezérőrnagy, Rummy Lajos ezredesi rangban szolgált a két világháború közötti Magyar Királyi Honvédség kötelékében. A Krleža-naplókból kihámozható információk szerint 1914 utáni hadba vonulása idején ő sem közlegényként, hanem tartalékos tiszti rangban teljesített frontszolgálatot 1916-ig a galíciai harcmezőkön, később pedig hazájában hadtápszolgálatban. Semmi kétség tehát: ha kitarat ifjúkori döntése mellett, amelynek eredményeképp előbb a pécsi hadapródiskola padjaiba, majd a Ludovikára került – képességeit ismerve –, bizonyára rá is várható voltna hasonló tiszti karrier. A tizenennyolc utáni Szerb–Horvát–Szlovén Állam ármádiájában persze aligha.

De véletlenül se tévedjünk a fikciók ingoványos terepére, nézzünk inkább szembe a tényekkel, azt firtatva: mit őriz az életmű az öt esztendő felölelő katonaemlékekből s -élményekből, s jelen van-e a kezdetben eminens hadapród, majd a lázadó ludovikás arcéle a közel hét évtizeden át formálódó teljes Krleža-œuvre-ben. Nos, emlékezzünk: a *Hrvatski bog Mars* (Mars, a horvát hadisten) elbeszéléseinek egyike magyar nyelvű címet visel: *Magyar Királyi Honvéd Novella*, a Glembay-ciklus már-már kisregény terjedelmű elbeszélésének – *Sprovod u Terezienburgu* (Temetés Terezávárott) – garnizonja s katonaszereplői egyértelműen a pécsi és ludovikás motivált-ságra utalnak, de kísértenek a „zöger” és ludovikás élmények az *U logoru* című dráma alakjaiban-jeleneteiben is. S ott vannak még a napló- és útijegyzetek, az emlékirattá összeálló hosszabb-rövidebb visszaemlékezések – valamennyi a pécsi és pesti impressziók s reflexiók foglalata is. (Magyarul csaknem mind olvasható!) A sokszínű életmű e szeptetnek spektruma sajátos kettősséget mutat. Első benyomásra indulatos, tagadást, elutasítást megfogalmazó írás valamennyi, írójuk szüntelen perel szereplőivel, kemény, elmarasztaló ítéletet fogalmaz meg hőseiről, s az igazságtévő szerepében lép fel egykori, a harctéren elesett ifjúkori barátai – hősei egy részének modelljei – értelmetlen halálát felidézve. Más helyen – naplóban, visszaemlékezésekben, de novellákban is – nagyfokú érzelmi töltéssel teli sorokat vet papírra hőseinek – valójában saját ifjúkorának – térvilágát felidézve. Azt pedig személyes emlékként idézhetjük, hogy – egyik zágrábi találkozásunk alkalmával – 1964-es pesti látogatásáról mesélve megindultsággal teli szavakkal idézte fel hét volt magyar királyi honvédtábornok, illetve honvédtiszt – egykori évfolyamtársai – nála tett látogatását a Royal Szállóban, majd – éppen karácsony közeledvén – arra kért: fogalmazzunk meg egy karácsonyi jókívánságokat kifejező szöveget magyarul hajdani évfolyamtársa egyikének, aki akkor tájt Tatabányán valamely szanatórium portásaként tengődött.

Nem vitathatóan kettősség, sajátos ambivalencia uralja tehát a magyar vonatkozásokban páratlanul gazdag *Krleža-szövegterengert* – s a fogalmat korántsem a posztmodernkedés szándékával használjuk –, kettősség, amelynek egyik végpontján az emocionális kötődés, a másikon az egykori lázadó ludovikás attitűdje mozdítja a szépíró, a pamfletista, esszé- és naplóíró Krleža tollát. Mindezt szemléltető a *Temetés Terezávárott* című opuszra s az 1947-es magyarországi úti élmények foglalata, a csak 1953-ban közzétett *Iz knjige Izlet u Madžarsku 1947* (A Magyarországi kirándulás 1947-ben című könyvből) című útirajzra vessünk rövid pillantást.

Említettük már: a terezári garnizon képe Krleža pécsi hadapród és pesti ludovikás élményanyagából szerveződik, a történés színtere: Pécs, a Hadapródiskola, a Nádor Szálló épületével, a székesegyházzal; szereplőiben a hadapródiskola s a Ludovika tanáira ismerünk. Valóságához az *áljapán* katonai delegáció terezári látogatásának jelenetsora is: 1911. június 20–21-én a pécsi hadapródiskolát valóban meglátogatta egy tíztagú japán katonai küldöttség Yamaguchi Katsu vezérőrnagy vezetésével. Az intézet japán gyűjteményének összeállításában egyébként kadét korában maga Krleža is részt vett. A szereplőknél időzve még: az elbeszélésbeli „ezredlelkész Mándoky” modellje alfalvi Mándoky Sándor, a hadapródiskola vallásánára volt, „draveczi Draveczy Lajos vezérőrnagyé” vinnói és draveczi Draveczi Béla százados, „Sztatocsny Emil főhadnagy alakjához Sommerfeld Oszkár hadnagy és Farniok Lajos festőművész-tanár volt a minta, „von Schwartner feldmarsallutenant” modellje Schwartner (Börkey) Árpád ludovikás százados, majd őrnagy, Döbrentey lovassági százados alakját Döbrentey Károly őrnagyról (később alezredes, majd ezredes) mintázza, míg „báró Kemény ritmeister” báró Kemény Elemér ludovikás századosról. S aligha tévedünk, ha lovag Warronigg lovassági ezredes ezredparancsnok modelljét a hadapródiskola 1905–1911 közötti parancsnoka, Nónay Dezső ezredes személyében jelöljük meg. Valamennyi negatív tulajdonságokkal festett szereplő lesz: von Schwartner „jelentéktelen külsejű, öregesen légszomjas, [...] kékvérű *arrive*”; a terezári garnizont „varieté-együttesnek” tituláló, „kimondottan mongol típusú” Döbrentey százados alkoholista; Sztatocsny főhadnagy műkedvelő festő; „Mándoky ezredlelkész” „doctor theologiae et philosophiae”, „széplélek és moralista” bár Balzac *Pajzán históriáinak* fordítója. Warronigg ezredes vérbeli krleza szarkazmus

tárgya: a tisztí morál felsőbbrendűségének magasából mond lesújtó véleményt „a zsurnaliszták”, „civilek”, „tanárok” és „firkászok”, „az iskolákban, kávéházakban és egyetemeken lebzselő lumpenproletárok” moráljáról. Mindezt teszi Warronigg a mű főhősének, örkényi és magasfalvi Ramong Geyza főhadnagynak ravatalánál, aki „fenomén”, „a matematika” „látnoki megszállottja”, „a tübingeni egyetem tiszteletbeli matematika doktora”, s akinek alakrajza alighanem Krleža hadapród- és ludovikás élményanyagának legösszetettebb foglalata. *Palimpsest*, amelynek újra és újra átírt rétegeit a korai naplók, majd az 1947-es magyarországi útirajz, végül a terézvári történet végső változatának szövegei alkotják. A tragikus sorsú főhadnagy modellje nagyobb részben a Krleža-írásokban emlegetett évfolyamtárs, Bontha Géza volt, akiről drámát is, regényt is tervezett, s aki magyar királyi honvéd hadnagyként az orosz hadszíntéren halt hősi halált. Bontháról mindig, mindenütt a legmélyebb rokonszenvvel ír, még a kettejük egykori vitáit felidéző passzusokban is. Ramong alakját formálva tudatosan építi be saját, a tisztí pályával szemben 1913-ban felerősödő averzióit, tanulmányai hanyagolását, bölcséleti tájékozódását s ennek nyomán radikalizálódó világképe miatti konfliktusait tanáiraival. Amit Warronigg ezredes az öngyilkos Ramong ravatala felett például elmond, mindannak ősforrását, alig rejtve, a vezérkari százados Craenenbroeck és Krleža viszonyának fennmaradt dokumentumaiban találjuk meg. Mondanunk sem kell: a művészi transzpozíció jóval intoleránsabb, miként a valóság volt. Az alakrajz szerint Ramong, miként Krleža-növendék, a tisztí pályát kiüresedett, távlattalan karriernek látja, s ebbeli véleményét nem is palástolja, ami végül tragédiájához vezet.

De van-e egyéb, a magyarországi katonai tanulóéveket felidéző passzus, fejezet a Krleža-opuszok lapjain, amely vagy amelyek írónk és a magyar tanintézetek viszonyának érzelmileg gyöngédebben hangszerelt megnyilvánulásai? Nos, lapozzuk fel a negyvenhetes útirajz második fejezetét, amely ezt az érzelmi hangoltságú címet viseli: *Pećujška balada* (Pécsi ballada). A sorokból bekezdéseken át árad az egykori ifjúság színtere és emlékei utáni nosztalgia – még akkor is, ha a hajdani ifjúsággal együtt a volt iskolatársak is odavesztek, s a színtér az írói tudatban „a halál színpadaként” elevenedik meg. És itt szólaljon meg maga az író: „Megérkezni egy városba harminchét esztendő után, s mint valami régi játékokat őrző dobozt felnyitni ezt a várost, és e régi játékokat elhelyezni egy parányi színház színpadán, amelyet emlékezetnek hívunk, elszomorító dolog. Hordozni harminchét esztendő emlékeiben e térség reliefeit, és konstatálni, hogy minden a helyén van: a régi sétány is a virágzó gesztenyefákkal, Szczyovszky püspök emlékműve a márvány felirattal, a székesegyház a négy monumentális harangtoronnyal – méltó szcénája II. Pius pápa Aeneas Sylvius Piccolomini barátja: Janus Pannonius költészetének.

A Mecsektől a Szent Jakab-hegyig és Abaligetig meg még tovább, Szigetvár felé húzódó végeláthatatlan síkság, a Drávától délre a kéklő messzeségben a Papuk sötétkéék kontúrjai, a villányi szőlőhegyek, ahol (a táj hangulatában) felsejlik a messzeségben a Duna ezüstös tükre – mindez este, ezen az éjszakán, a halál színpada. Az a régi, gyermeki játék véget ér, a függönyök legördülnek. Itt ma új szereplők menetelnek a sír felé, és az én szubjektív kantilénámon kívül nincs többé semmi, ami egybecsengene ama régi melódiákkal. A rég lejátszódott apró, múltba vesző komédiákat, amelyek mindenkinek oly fontosak, amíg zajlanak, néma közöny övezi: mára ebben a pillanatban mindebből semmi sem maradt. A szőlőskertek reliefe a Rácváros fölötti lejtőkön, a felkapált világosbarna termőföld (színe mint a tejsokoládéé), a kora tavaszi virulásban cseresznye- és meggyfák virágzanak, a régi polgári nyaralók a korhadt verandákkal és tornyokkal, a szigetvári út mentén az almafák – mind a helyén van. [...] És az eredőparcellák és a tág horizont, a teraszosan épült város narancssárga háza-
inak tömege, melyen az ablakok úgy ragyognak, mintha valami nagy ünnepre készülődnének és tiszteletükre lemosták volna őket; mindez ma is a helyén van. A sötét gyöngyház színű mélykéék derült égbolt, a madárdal és az orgonaillat és a sárga tulipánok a csoportokban, mind megvannak, csak a gesztenyesor fatörzsei szenvednek elefantizmusban. Ezek többé

nem a fiatal gesztenyefák, ezek öreg és beteg fatörzsek, amelyeken egy élet megannyi vihara süvített át: sűrű vénás vértől megduzzadt, elmeszesedett erek, trombózis és gyors halál. [...] Éjszakai séta a városban. [...] A katedrális éjszakai látványa. A huszárkaszárnya és a hadapródiskola sziluettei az éjszakában, amikor a csillagok oly közel ragyognak az éjszakai égbolt déli felén, hogy az ember azt hiszi: kézzel elérheti őket, a gesztenyefák pedig síri módon susognak az éjszakai fuvallattól.”

Égészen másféle lesz a hangnem az útirajz ludovikás éveket idéző fejezetében. Az ostrom sebeitől még 1947-ben sem egészen gyógyult város, benne a Ludovika épülete, parkja sem kínálhatta a hajdani látványt, s az emlékek is másfélék voltak. Érthető hát a benyomások, az emlékek színtelenebb, gyakran az elhatárolódást kifejező leírása. „A hatalmas rideg falak között sohasem éreztem jól magam [...] Mária Ludovikának ebben az előkelő palotájában, ahol egy naiv Karl May regényhez hasonlóan a nap huszonnégy órájában úgy beszéltek a háborúról, mint valami nagyon kellemes lovagi kalandról!” – írja egyhelyütt, s az ilyen és hasonló, sivárságot, ridegséget, idegenséget asszociáló benyomásokat oldottabb narrativa csak akkor váltja fel, amidőn hajdani növendéktársaira: Klimko huszárhadnagyra és Bontha Gézára emlékezik. Mindkettő hősi halált halt az orosz harcmeszőkön. Itt nincs ellágyulás, ám sorsuk – magánéletük szociális kontextusa őszinte együttérzést fakaszt benne: a minden, egykori viharzó ifjúságának emlékeit felidéző látványra indulatosan reagáló Krleža hangja itt oldottabb lesz, bizonyos sztoicizmussal nyugtázza a változhatatlant. Az érzelmeknek ezeket a rejtett szárait – úgy látszik – legbelül sohasem szakította el, csak a tisztí kardbojttól s a császári Ausztriától vett mindörökre búcsút... És: a sorok között – rejtetten – mindig ott sejlik életművének több tekintetben is meghatározója: a *croato-hungarus tudat*...

Vázlatunk végére kívánczik az a Csuka Zoltán hagyatékából nemrég előkerült, Frankovics György felfedezte levél, amely újabb beszédes bizonyossága Krleža ludovikás ifjúsága iránti nosztalgijának. A levél címzettje Mikófalvy (Mamusich) Ferenc vezérőrnagy, aki a volt évfolyamtársak, a „Hetek” nevében budapesti találkozóra hívta vélhetően a *Léda* című dráma bemutatójára készülő Krležát. Kik voltak a „Hetek”? Ma még csak találgatni tudjuk. Mikófalvy vezérőrnagy mellett az akkor élőkre, Náray Antalra, Horváth Antalra, Vukovára (Vukov) Györgyre gondolhatunk, talán Rumy Lajos ezredesre is, aki a pécsi években volt évfolyamtárs. A Krleža-hagyaték teljes feltárása bizonyára végleges választ ad erre kérdésre is. De következzen maga az érzelmi hangoltságú levél Frankovics György tolmácsolásában: „Jóhiszemű, pompás fiúk voltunk, kedves öreg Barátom, s az út végén találkoztunk, minekutána az élet jócskán átkergetett bennünket a háborús tüzek és forradalmak úgynevezett patetikus füstjén. Különféle győzelmeket értünk meg, de még fatálisabb és súlyosabb vereségeket! Átestünk a nagy iskolán, azt lehetne mondani, a sokéves kálvárián, de mindmáig nem adtuk meg magunkat. Egyazon zászlók alatt harcoltunk, s aztán az élet, az úgynevezett történelmi logika szerint két ellenséges táborra választott szét minket. Amikor Hetetek nevében a Te szerfelett kedves leveledet, a Te baráti, szíves leveledet megkaptam, bevallom, nagy örömet szereztem véle. Üdvözöllek Minadannyiótokat, a Heteket, érzelmesen, a legjobb kívánságokkal Mindannyiótoknak s a Tieiteknek, abban a reményben: nyílik még alkalom, hogy még egyszer találkozzunk, és fiatalságunk régmúlt napjairól elbeszélgessünk. Kérem, higgyétek el, hogy mindig őszinte rokonszenvvel gondolok Rátok, üdvözöl és szeret Benneteket a Té öreg M. Krležád.”

Lőkös ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár. Krleža-kutató.